

نقش و کارکرد ائمهٔ جمعه در مواجهه با آسیب‌های فرهنگی، به‌ویژه پدیدهٔ بی‌حجابی، از منظر متون دینی

عیسی مرتضی قریه‌علی ✓

چکیده

نماز جمعه در اندیشه اسلامی صرفاً یک عبادت هفتگی نیست، بلکه نهادی دینی، فرهنگی و اجتماعی برای هدایت افکار عمومی، تقویت هویت ایمانی و صیانت از سلامت اخلاقی جامعه به شمار می‌آید. در این میان، ائمه جمعه به عنوان کارگزاران اصلی این نهاد، نقشی تعیین کننده در تبیین ارزش‌ها، شناسایی آسیب‌ها و جهت‌دهی فرهنگی جامعه دارند. یکی از مهم‌ترین آسیب‌های فرهنگی در روزگار معاصر، پدیده بی‌حجابی و تضعیف هنجارهای عفاف است که از منظر دینی، تنها یک رفتار فردی نیست، بلکه به لایه‌های عمیق‌تری چون بحران هویت، تحول سبک زندگی، کاهش حساسیت اخلاقی و شکاف نسلی پیوند دارد. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر آیات قرآن، روایات و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)، در پی پاسخ به این پرسش است که ائمه جمعه چه نقش و کارکردی در مواجهه با آسیب‌های فرهنگی، به ویژه بی‌حجابی، دارند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که کارکرد امام جمعه در این زمینه بر سه پایه اساسی استوار است:

اول: تبیین حکیمانه و اقتناعی معارف دینی.
دوم: احیای امر به معروف و نهی از منکر با رعایت ضوابط شرعی، اخلاقی و اجتماعی.
سوم: مدیریت فرهنگی جامعه از طریق تقویت عفاف، کرامت انسانی، همبستگی اجتماعی و کاهش شکاف‌های ارزشی. بر این اساس، الگوی مطلوب برای ائمه جمعه، الگویی است که در آن صراحت در اصول با رحمت در روش و دفاع از ارزش‌ها با فهم واقعیت‌های اجتماعی جمع شود.

کلیدواژه‌ها: امام جمعه، نماز جمعه، آسیب‌های فرهنگی، بی‌حجابی، عفاف و حجاب، امر به معروف و نهی از منکر، متون دینی.

مقدمه

نماز جمعه در تجربه تاریخی اسلام، یکی از اصلی‌ترین عرصه‌های پیوند دین و اجتماع بوده است؛ عرصه‌ای که در آن «عبادت» به «آگاهی اجتماعی»، «تربیت اخلاقی» و «جهت‌دهی فرهنگی» متصل می‌شود. این پیوند، نماز جمعه را از مناسک فردی صرف بیرون می‌آورد و آن را به نهادی اجتماعی تبدیل می‌کند که می‌تواند در برابر انحرافات، کج‌روی‌ها و آسیب‌های فرهنگی نقش بازدارنده و اصلاح‌گرانه داشته باشد. قرآن کریم در بیان اهمیت این فریضه می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾.^[۱] (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هنگامی که برای نماز روز جمعه ندا داده شد، به سوی یاد خدا بشتابید و داد و ستد را واگذارید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید).

دالالت آیه بر «اجتماع‌سازی» و «اولویت یافتن ذکر خدا در زندگی اجتماعی» روشن است و نشان می‌دهد نماز جمعه ظرفیت آن را دارد که به محور تنظیم فرهنگ عمومی بدل شود. در چنین ساختاری، امام جمعه صرفاً برگزارکننده نماز نیست، بلکه نقش «راهنمای اخلاقی و فرهنگی» را بر عهده دارد و از خطبه برای تبیین هنجارها و اصلاح ناهنجاری‌ها بهره می‌گیرد.^[۲] یکی از برجسته‌ترین چالش‌های فرهنگی امروز، مسئله عفاف و حجاب و نمود مشخص آن یعنی بی‌حجابی در فضای عمومی است. مواجهه با این پدیده در صورت تقلیل به برخوردهای سطحی یا ادبیات طردکننده، نه تنها نتیجه مطلوب

۱. جمعه، آیه ۹.

۲. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، ص ۱۳۰.

دینی، نقشی اصلاح‌گرانه، مؤثر و حکیمانه در هدایت فرهنگی جامعه ایفا کند.^[۴]

اهمیت و ضرورت پژوهش

حجاب در فرهنگ اسلامی صرفاً یک حکم فقهی منفصل نیست، بلکه بخشی از منظومه اخلاقی - اجتماعی اسلام درباره عفاف، حیا، سلامت روابط اجتماعی و حفظ کرامت انسان است.^[۵] از این رو، آسیب دیدن این حوزه، پیامدهایی فراتر از تغییر در نوع پوشش به دنبال دارد و می‌تواند به تضعیف هنجارهای اخلاقی، عادی‌سازی رفتارهای ناهنجار و گسترش سبک زندگی ناسازگار با ارزش‌های دینی بینجامد.

در چنین شرایطی، امام جمعه به دلیل جایگاه اجتماعی، ارتباط مستمر با افشار مختلف مردم، دسترسی به افکار عمومی و برخورداری از نقش تثبیت‌شده هدایتی، می‌تواند در عرصه «گفتمان‌سازی» و «جهت‌دهی فرهنگی» نقشی مؤثر و راهبردی داشته باشد.

ضرورت این پژوهش از آن رو دوچندان می‌شود که خطبه جمعه، در صورت فقدان پشتوانه متقن قرآنی و روایی و نیز نبود روش‌شناسی تربیتی و اجتماعی، ممکن است به سطحی‌نگری برداشت‌های کلیشه‌ای یا ادبیات تقابلی و تنش‌زا دچار شود. در مقابل، تکیه بر متون دینی و الگوی دعوت نبوی و علوی می‌تواند راهبردی کارآمد ارائه دهد که هم ارزش‌ها را پاس دارد و هم سرمایه اجتماعی دین را افزایش دهد.^[۵]

ندارد بلکه می‌تواند به تعمیق شکاف اجتماعی و کاهش اعتماد فرهنگی منجر شود.^[۱] از این رو، پرسش از نقش امام جمعه در برابر این آسیب، در واقع پرسش از چگونگی پیوند «هدایت دینی» با «واقعیت اجتماعی» و نسبت «حکمت تبلیغ» با «صیانت از ارزش‌ها» است.

بیان مسئله

تحولات فرهنگی معاصر به واسطه گسترش رسانه‌ها، جهانی‌شدن سبک زندگی، تغییر الگوهای زیبایی‌شناسی و دگرگونی روابط اجتماعی، موجب بروز شکاف‌های ارزشی و رفتاری در جوامع دینی شده است. در این میان، بی‌حجابی به عنوان پدیده‌ای چندعاملی، از یک سو با تغییرات شناختی و هویتی و از سوی دیگر با فشارهای اجتماعی و رسانه‌ای مرتبط است و در مواردی به نمادی از اعتراض فرهنگی یا تفاوت سبک زندگی تبدیل می‌شود.^[۲] بنابراین، اگر مسئله فقط به «تخلف فردی» تفسیر شود، راه حل نیز غالباً به سطح کنترل‌های صوری تقلیل می‌یابد و از درمان ریشه‌ای باز می‌ماند.

مسئله اصلی این پژوهش آن است که بر پایه متون دینی، امام جمعه در مواجهه با آسیب‌های فرهنگی به‌ویژه بی‌حجابی چه مسئولیت‌هایی دارد و این مسئولیت‌ها چه شاخص‌هایی دارند تا از افراط و تفریط و نیز از ناکارآمدی و تنش‌زایی جلوگیری شود. به عبارت دیگر، این پژوهش می‌کوشد با استناد به نصوص دینی، «وظایف هدایتی» و «شیوه‌های مواجهه» توصیه شده برای رهبران دینی و اجتماعی را استخراج و تبیین کند و نشان دهد که امام جمعه چگونه می‌تواند در جایگاه یک کنشگر فرهنگی -

۳. بحارالانوار، ج ۱، ص ۳۱۴.

۴. غرر الحکم و درر الکلم، ص ۱۷۲.

۵. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، ص ۳۱۲.

۱. مسئله حجاب، ص ۷۸.

۲. تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۲۳۱.

مبانی مفهومی

مفهوم امام‌جمعه و جایگاه او در جامعه دینی

امام‌جمعه در ساختار اجتماعی اسلام، جایگاهی فراتر از صرف «اقامه نماز» دارد. خطبه جمعه از آغاز اسلام، بستری برای تعلیم دین، تحلیل مسائل اجتماعی و راهبری اخلاقی بوده است. در منابع فقهی نیز نماز‌جمعه در کنار شرایط عبادی، دارای لوازم اجتماعی و سیاسی دانسته شده و بر نقش خطیب در آگاهی‌بخشی و دعوت به تقوا تأکید شده است.^[۱] از این رو، امام‌جمعه در مقام یک «مرجع‌گفتمانی»، می‌تواند در شکل‌دهی به نگرش‌ها، هنجارها و حساسیت‌های اخلاقی جامعه، نقشی اثرگذار ایفا کند.^[۲]

مفهوم آسیب فرهنگی

آسیب فرهنگی به اختلال‌ها یا روندهایی گفته می‌شود که به تضعیف باورها و ارزش‌های بنیادین، تغییر نامتوازن سبک زندگی، یا کاهش انسجام هنجاری جامعه می‌انجامد. آسیب فرهنگی لزوماً پدیده‌ای فردی نیست؛ بلکه در بستر روابط اجتماعی، رسانه‌ها، ساختارهای اقتصادی و تحولات نسلی شکل می‌گیرد. از این رو، مواجهه با آن مستلزم شناخت شبکه علت‌ها و طراحی راهبردهای اقناعی و اصلاحی است.^[۳]

مفهوم بی‌حجابی در منظومه دینی

قرآن کریم مسئله پوشش را در چارچوب عفاف و پاکدامنی مطرح می‌کند و پیش

از بیان حکم پوشش، بر «کنترل نگاه» و «پاکدامنی» تأکید می‌ورزد: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُوا مِنْ ابْصَارِهِمْ وَبَعْظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ».^[۴] «به مردان مؤمن بگو دیدگان خود را از نگاه ناروا فروگیرند و دامن خود را حفظ کنند؛ این برای آنان پاکیزه‌تر است؛ همانا خداوند به آنچه انجام می‌دهند آگاه است».

در آیه ۳۱ سوره نور نیز آمده است: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُصْنَ مِنْ ابْصَارِهِنَّ وَبَعْظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ...».^[۵] خداوند پس از آن‌که مردان مؤمن را به کنترل نگاه و حفظ عفت فرا می‌خواند، زنان مؤمن را نیز به مجموعه‌ای از دستوره‌های اخلاقی و رفتاری دعوت می‌کند که هدف آن، پاسداری از عفاف فردی و سلامت اجتماعی است. نخست می‌فرماید: «بَعْضُصْنَ مِنْ ابْصَارِهِنَّ»؛ یعنی زنان نیز همچون مردان موظف‌اند نگاه خود را از آنچه زمینه‌ساز تحریک و لغزش است، فروگیرند. این تعبیر نشان می‌دهد که اسلام مسئولیت اخلاقی را یک‌سویه نمی‌داند، بلکه زن و مرد را در ساختن فضای پاک اجتماعی سهیم می‌شمارد. سپس می‌افزاید: «وَبَعْظْنَ فُرُوجَهُنَّ» که کنایه از حفظ عفت و پرهیز از هرگونه رفتار ناپاک و خارج از چارچوب شرع و اخلاق است. در ادامه می‌فرماید: «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا»؛ یعنی زینت‌های خود را آشکار نکنند مگر آنچه به طور طبیعی نمایان است. مفسران در تفسیر این بخش دیدگاه‌هایی ارائه کرده‌اند، اما غالب آنان صورت و دست‌ها را از موارد استثنا دانسته‌اند، در حالی که مو، گردن و سینه از مواضع زینت به شمار می‌آیند. سپس دستور می‌دهد: «وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ»؛ یعنی روسری‌های

۱. الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية، ج ۲، ص ۷۹.
۲. تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۲۱۵.
۳. عوائد الأيام، ص ۱۴۳.

۴. نور، آیه ۳۰.
۵. نور، آیه ۳۱.

عاملی برای تنظیم روابط اجتماعی است، نه صرفاً محدودیتی ظاهری. از این منظر، بی‌حجابی را نمی‌توان جدا از «نظام عفاف» در قرآن تحلیل کرد؛ زیرا عفاف مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته از کنترل نگاه، رفتار، گفتار و پوشش است که به ساختن جامعه‌ای سالم می‌انجامد. همچنین در این آیه «هویت اجتماعی مؤمنانه» برجسته شده است؛ پوشش، مرزبندی نمادینی ایجاد می‌کند که به زن امکان می‌دهد با حفظ کرامت و امنیت، در جامعه حضور داشته باشد. بر این اساس، راهبردهای مواجهه با مسئله بی‌حجابی نیز باید جامع و لایه‌مند باشد: تقویت ایمان و آگاهی‌بخشی، تبیین حکمت‌ها و کارکردهای اجتماعی حجاب، اصلاح الگوهای فرهنگی و رسانه‌ای، و ایجاد بسترهای سالم برای حضور فعال زنان در عرصه‌های مختلف. رویکردی صرفاً تقابلی یا تک‌بعدی نمی‌تواند با پدیده‌ای که ریشه‌های اعتقادی، فرهنگی و اجتماعی دارد، به‌درستی مواجه شود؛ بلکه باید با نگاهی تربیتی، فرهنگی و اقناعی، در چارچوب رحمت و حکمت الهی - که در پایان آیه با وصف «غفور رحیم» یادآوری شده - به سامان‌دهی این مسئله پرداخته است.^[۲]

وظایف و مسئولیت‌های ائمه جمعه در قبال آسیب‌های فرهنگی از منظر متون دینی

۱. تبیین معارف دینی و اقناع فکری جامعه

نخستین کارکرد امام‌جمعه، تبیین حکیمانه و اقناعی معارف دین است؛ زیرا بخش مهمی از آسیب‌های فرهنگی از کژفهمی، شبهه‌افکنی و ضعف معرفت

خود را بر گریبان‌هایشان بیفکنند. این تعبیر نشان می‌دهد که زنان در آن زمان روسری داشتند، اما آن را به گونه‌ای به کار می‌بردند که گردن و سینه نمایان می‌ماند، و آیه با اصلاح شیوه پوشش، بر پوشاندن این بخش‌ها تأکید می‌کند. در مجموع، این آیه تنها ناظر به پوشش ظاهری نیست، بلکه بخشی از نظام جامع تربیتی قرآن در زمینه عفاف، کنترل غرایز، و حفظ حرمت انسانی است. هدف آن، ایجاد تعادل میان حضور اجتماعی زن و پاسداشت حریم شخصی و اخلاقی اوست تا جامعه‌ای سالم، امن و مبتنی بر احترام متقابل شکل گیرد.

آیه ۵۹ سوره احزاب نیز بُعد اجتماعی پوشش را تبیین می‌کند و نشان می‌دهد که حجاب تنها یک تکلیف فردی یا عبادی نیست؛ بلکه کارکردی هویتی و اجتماعی نیز دارد: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَذْنُ أَنْ يَعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»^[۱]. خداوند به پیامبر اکرم (ص) فرمان می‌دهد که به همسران، دختران و زنان مؤمن بگوید جلاباب‌های خود را بر خویش فرو گیرند؛ «جلباب» پوششی فراگیر بوده که بر لباس‌های معمولی انداخته می‌شد و بدن را به گونه‌ای کامل‌تر می‌پوشاند. تعبیر «يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ» دلالت بر نزدیک ساختن و فراگرفتن این پوشش بر اندام دارد، به گونه‌ای که وقار، حریم و تمایز اجتماعی زن مؤمن نمایان شود. فلسفه این دستور در ادامه آیه بیان شده است: «ذَٰلِكَ أَذْنُ أَنْ يَعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ»؛ یعنی این شیوه پوشش سبب می‌شود زنان به عنوان افراد پاکدامن و متعهد شناخته شوند و در نتیجه از آزار و تعرض مصون بمانند. بنابراین، پوشش در این نگاه، نشانه‌ای از هویت ایمانی و

۲. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۵، ص ۳۷۶.

۱. احزاب، آیه ۵۹.

دینی تغذیه می‌شود. قرآن کریم روش دعوت را چنین ترسیم می‌کند: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُنْتَدِينَ»^[۱] (با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن و با آنان به شیوه‌ای که نیکوتر است گفت‌وگو نما؛ همانا پروردگارت به کسی که از راه او گمراه شده داناتر است و او به راه‌یافتگان داناتر است). این آیه، چارچوبی روش‌شناختی برای دعوت دینی ارائه می‌دهد: «حکمت» ناظر به عقلانیت و استدلال، «موعظه حسنه» متوجه خطاب اخلاقی و عاطفی، و «جدال احسن» بیانگر گفت‌وگوی منصفانه است.

بر این اساس، امام جمعه در موضوع بی‌حجابی، اگر صرفاً بر گزاره‌های دستوری تکیه کند و از تبیین «حکمت حکم» و «پیامدهای فرهنگی» غفلت ورزد، از کارکرد قرآنی دعوت فاصله می‌گیرد.^[۲] از سوی دیگر، روایات نیز بر «دعوت عملی» تأکید کرده‌اند؛ چنان‌که از امام صادق (ع) نقل شده است: «كُونُوا دُعَاةَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ»؛ مردم را با غیر زبان‌تان دعوت کنید.^[۳] این بیان نشان می‌دهد که اعتبار دعوت دینی، به هماهنگی گفتار و کردار و نیز به منش اخلاقی رهبر دینی وابسته است.

۲. احیای امر به معروف و نهی از منکر با رعایت ضوابط

امر به معروف و نهی از منکر یکی از بنیادی‌ترین سازوکارهای اصلاح اجتماعی در اسلام است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ

عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^[۴] (و باید از میان شما گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و به کار پسندیده فرمان دهند و از کار ناپسند بازدارند؛ و آنانند رستگاران). و نیز: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ...»^[۵] (شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اید؛ به کار پسندیده فرمان می‌دهید و از کار ناپسند باز می‌دارید و به خدا ایمان دارید).

امام جمعه به‌عنوان چهره عمومی دین، نقشی محوری در احیای این فریضه دارد؛ اما احیای آن لزوماً به معنای تندشدن لحن یا فروکاستن همه دینداری به یک مصداق نیست. در فقه و حدیث، برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر، ضوابطی همچون «احتمال تأثیر»، «عدم ترتب مفسده مهم‌تر»، «رعایت مراتب» و «التزام به ادب گفتار» مورد تصریح قرار گرفته است.^[۶] بنابراین خطبه جمعه باید هم ارزش را پاس بدارد و هم روش شرعی و اخلاقی را رعایت کند تا امر به معروف به ضد خود تبدیل نشود.

۳. دعوت با رحمت، مدارا و حفظ کرامت انسانی

قرآن کریم نشان می‌دهد که حفظ پیوند مردم با هدایت دینی، نیازمند اخلاق و نرم‌خویی است: «فَمَا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَكُنْ قَطًّا فَلَا يُغْنِي الْقَلْبَ لَا تَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَسَأَوْنَهُمْ فِي الْأَمْرِ...»^[۷] (به سبب رحمتی از جانب خدا با آنان نرم‌خو شدی؛ و اگر تندخو و سخت‌دل بودی، قطعاً از پیرامون تو پراکنده می‌شدند. پس از

۴. آل عمران، آیه ۱۰۴.

۵. آل عمران، آیه ۱۱۰.

۶. وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۱۶۴.

۷. آل عمران، آیه ۱۵۹.

۱. نحل، آیه ۱۲۵.

۲. تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۱۶۰.

۳. الکافی، ج ۲، ص ۱۴۵.

کنترل فحشا، باعث می‌شود مخاطب حجاب را در متن کلیات دین و اخلاق بفهمد، نه در قالب یک دستور منفصل و تقابلی.^[۴]

۵. توجه به جامعیت دین و پرهیز از تقلیل‌گرایی

یکی از آسیب‌های مواجهه فرهنگی آن است که دین به یک یا چند نشانه ظاهری تقلیل یابد، درحالی‌که منظومه دینی بر عدالت، صدق، امانت، پاکدامنی، حقوق مردم و سلامت اخلاقی تأکید هم‌زمان دارد. اگر خطبه‌ها نسبت به فساد اقتصادی، تبعیض، دروغ و هتک آبرو ساکت باشد اما تمام تمرکز بر پوشش قرار گیرد، ذهن مخاطب به گزینشی‌بودن دینداری سوق داده می‌شود.^[۵] ازاین‌رو، امام جمعه باید مسئله بی‌حجابی را در کنار دیگر ابعاد تقوا و اصلاح اجتماعی طرح کند تا «اعتبار اخلاقی» دعوت حفظ شود.

بی‌حجابی از منظر قرآن و سنت: ابعاد و پیامدهای فرهنگی - اجتماعی تضعیف منظومه عفاف

آیات نور نشان می‌دهد که عفاف از نگاه، آغاز می‌شود و تا رفتار و پوشش امتداد می‌یابد. بنابراین بی‌حجابی غالباً معلول یک روند فرهنگی و رسانه‌ای است که «حیا» را کم‌رنگ و «بدن» را به کالای نمایش بدل می‌کند. در این چارچوب، امام جمعه باید به‌جای توقف در سطح مصداق، منظومه را تبیین کند و از سازوکارهای فروپاشی حیا در فرهنگ عمومی سخن بگوید.^[۶]

آنان درگذر و برایشان آمرزش بخواه و در کار اجتماعی با آنان مشورت کن).

در سنت نبوی نیز تأکید شده است: «يَتَّبِعُوا وَلَا تُغْتَبَرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفَرُوا»؛ آسان بگیرید و سخت نگیرید، بشارت دهید و مردم را نگریزانید.^[۱] این چارچوب، برای خطیب جمعه در مواجهه با مسئله بی‌حجابی، راهبردی و تعیین‌کننده است؛ زیرا ادبیات تحقیرآمیز، غالباً نه تنها به اصلاح نمی‌انجامد، بلکه مقاومت هویتی را تقویت می‌کند. ازاین‌رو، امام جمعه باید ضمن صراحت در اصل حکم و ارزش، از زبان کرامت و دعوت بهره‌گیرد تا هم حقیقت گفته شود و هم دل‌ها نگریزد.^[۲]

۴. تقویت تقوا و مصونیت بخشی فرهنگی

آسیب‌های فرهنگی وقتی به رفتارهای اجتماعی تبدیل می‌شوند که «خودمراقبتی اخلاقی» و «تقوای درونی» تضعیف شده باشد. خطبه جمعه می‌تواند با یادآوری معیارهای اخلاقی و تقویت نگاه توحیدی، مصونیت فرهنگی ایجاد کند.

قرآن می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ».^[۳] (خداوند به عدالت و نیکی و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می‌دارد؛ شما را اندرز می‌دهد تا متذکر شوید).

این آیه که در سنت خطبه‌خوانی مسلمانان جایگاه ویژه‌ای دارد، یک «منشور اخلاق اجتماعی» ارائه می‌کند. پیوند دادن مسئله عفاف با عدالت، احسان، سلامت اخلاقی و

۱. عوالی اللثالی، ج ۱، ص ۳۸۱.

۲. بحارالانوار، ج ۱۶، ص ۱۹۳.

۳. نحل، آیه ۹۰.

۴. تفسیر نور، ج ۲، ص ۲۵۸.

۵. مسئله حجاب، ص ۸۹.

۶. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۸۱.

شکاف نسلی و چالش انتقال ارزش‌ها

در بسیاری از موارد، مسئله بی‌حجابی به تفاوت در تجربه‌های زیسته میان نسل‌ها و نیز اختلاف در زبان و الگوهای اقتناع بازمی‌گردد.

روایات اسلامی نیز بر تناسب گفت‌وگو با سطح فهم مخاطب تأکید دارند: «كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَىٰ قَدْرِ عُقُولِهِمْ».^[۵] (با مردم به اندازه عقل‌هایشان سخن بگویید). بر این اساس، خطبه جمعه باید از قالب‌های کلیشه‌ای فاصله بگیرد و با زبان علمی، اخلاقی و واقع‌بینانه، ارزش عفاف را برای نسل جدید «معنادار» سازد. این امر با تحقیر یا تقابل، محقق نمی‌شود؛ بلکه از طریق گفت‌وگو، پاسخ به شبهات و روایت‌گری اقتناعی از تجربه‌های انسانی و دینی ممکن می‌شود.^[۶]

شیوه‌های مؤثر و حکیمانه ائمه جمعه در مواجهه با پدیده بی‌حجابی

۱. تبیین فلسفه حجاب و پاسخ به شبهات

از جمله وظایف محوری امام جمعه، پاسخ‌گویی علمی به شبهات است. شبهات رایج درباره حجاب گاهی به حوزه آزادی، گاهی به کارکرد اجتماعی و گاهی به ادعای تاریخی‌بودن حکم بازمی‌گردد. مواجهه مؤثر نیازمند تکیه بر تفسیر معتبر آیات، تحلیل اخلاقی و نیز بهره‌گیری از عقلانیت دینی است.^[۷] در اینجا، استفاده هم‌زمان از آیات نور و احزاب و نیز توضیح پیوند حجاب با کرامت و سلامت اجتماعی، می‌تواند اقتناع را تقویت کند.^[۸]

چنین تبیینی می‌تواند مسئله را از «نزاع سلیقه‌ای» به «بحث اخلاق اجتماعی» ارتقا دهد و ظرفیت اقتناع را افزایش دهد.^[۹]

پیامدهای هویتی و ارزشی

در فضای عمومی، پوشش یکی از نشانگان هویتی است. وقتی هنجارهای دینی در این حوزه تضعیف شود، بخشی از جامعه آن را به معنای عقب‌نشینی ارزش‌ها و بخشی دیگر آن را به معنای تغییر سبک زندگی تلقی می‌کند و این دوگانه می‌تواند منازعات نمادین ایجاد کند. امام جمعه در چنین وضعی باید نقش «مدیریت گفتمان» را ایفا کند؛ یعنی هم از ارزش‌ها دفاع کند و هم از دوقطبی‌سازی و برچسب‌زنی جلوگیری نماید.

پیامدهای اجتماعی و خانوادگی

قرآن کریم در کنار توصیه به پوشش، بر دوری از مقدمات فساد نیز تأکید دارد: «وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا».^[۱۰] (و به زنا نزدیک نشوید، که همانا آن کار بسیار زشت و راهی بد است).^[۱۱] منطق آیه، منطق پیشگیری است: اسلام تنها با «مجازات پسینی» کار نمی‌کند، بلکه با «حفظ مرزها» از شکل‌گیری زمینه‌های فساد جلوگیری می‌کند. در سطح اجتماعی، تضعیف عفاف می‌تواند زمینه‌ساز افزایش تنش‌های اخلاقی، تزلزل اعتماد و فشار بر بنیان خانواده شود. امام‌جمعه با تبیین این پیامدها و ارائه راهکارهای فرهنگی می‌تواند گفتمان پیشگیری و سلامت خانواده را تقویت کند.^[۱۲]

۵. الخصال، ج ۲، ص ۶۱۰.
۶. مسئله حجاب، ص ۹۲.
۷. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۳، ص ۳۶۱.
۸. بحارالانوار، ج ۱۶، ص ۲۶۴.

۱. اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۱۲۷.
۲. اسراء، آیه ۳۲.
۳. تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۳۲۴.
۴. بحارالانوار، ج ۱، ص ۳۵۲.

از ظرفیت‌های اجتماعی نماز جمعه را از دست می‌دهد. یکی از کارکردهای بنیادین امام جمعه، پیوند دادن نهادهای فرهنگی و ایجاد هم‌افزایی برای اقدامات اجباری است. در این چارچوب، حمایت از گروه‌های مردمی ترویج عفاف، نشست‌های گفت‌وگو محور با جوانان، کارگاه‌های سواد رسانه‌ای، تقویت برنامه‌های خانواده‌محور و پیگیری مطالبات فرهنگی از مسئولان، از جمله اقداماتی است که می‌تواند اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی را افزایش دهد. این شبکه‌سازی، سبب می‌شود مسئله بی‌حجابی از حالت «نزاع» خارج و به عرصه «سیاست‌گذاری فرهنگی مشارکتی» نزدیک شود.^[۵]

۵. تقدم اصلاح و کاهش مفسده

در فقه اجتماعی، اصل پرهیز از مفسده و نیز رعایت امکان تأثیر در امر به معروف مورد تأکید است.^[۶] بنابراین، امام جمعه باید راهبردهایی را انتخاب کند که ضمن حفظ صراحت در اصول، کمترین آسیب اجتماعی را به همراه داشته و بیشترین ظرفیت را برای اصلاح فرهنگی فراهم آورد. از منظر اخلاق اسلامی، هدف نهایی «هدایت» انسان‌هاست و این هدف با گسترش نفرت، تحقیر یا طرد اجتماعی تحقق نمی‌یابد. از این‌رو، الگوی قرآنی «حکمت و موعظهٔ حسنه» و الگوی نبوی «بشارت و آسان‌گیری» باید مبنای روش قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

بررسی آیات قرآن کریم و روایات اسلامی نشان می‌دهد که امام جمعه در مواجهه با آسیب‌های فرهنگی، به‌ویژه پدیده بی‌حجابی، رسالتی چندبعدی و راهبردی بر

۲. بهره‌گیری از زبان اخلاقی و غیرتحقیرآمیز

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در منابع حدیثی با این مضمون معرفی شده است: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»؛ همانا برانگیخته شدم تا مکارم اخلاق را کامل کنم.^[۱] این حدیث دلالت دارد که بنیان دعوت اسلامی بر اخلاق استوار است. بنابراین، امام جمعه باید هنگام طرح مسئله بی‌حجابی از زبان اخلاق و کرامت استفاده کند؛ زیرا هدف نهایی اصلاح است، نه شکست دادن طرف مقابل در نزاع کلامی. زبان تحقیر، «هویت مقاوم» تولید می‌کند، اما زبان اخلاق «امکان بازگشت» و «احساس احترام» را تقویت می‌کند.^[۲]

۳. تبدیل خطبهٔ جمعه به کانون آگاهی بخشی فرهنگی

خطبهٔ جمعه می‌تواند برنامه‌مند شود؛ یعنی به‌جای پرداخت‌های واکنشی و مقطعی، در یک روند چندماهه، موضوع عفاف از منظر قرآن، اخلاق، خانواده، رسانه و سبک زندگی تبیین گردد. این برنامه‌مندی سبب می‌شود مخاطب، مسئله را علمی‌تر و منسجم‌تر دریافت کند و احساس نکند خطبه‌ها صرفاً پاسخ به هیجانات روز است.^[۳]

همچنین استناد به «منشور اخلاق اجتماعی» می‌تواند زمینهٔ ارتباط میان عفاف و سایر ارزش‌ها را تثبیت کند و مخاطب را از نگاه تک‌بعدی دور سازد.^[۴]

۴. شبکه‌سازی بانهادهای فرهنگی و تربیتی

اگر امام جمعه، نقش خود را صرفاً به تذکر زبانی محدود سازد، بخش مهمی

۱. غرر الحکم و درر الکلم، ص ۱۷۹.

۲. تفسیر نور، ج ۶، ص ۱۱۲.

۳. نحل، آیه ۹۰.

۴. ولایت فقیه، ج ۱، ص ۱۲۳.

۵. وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۲۱۹-۲۲۰.

۶. نحل، آیه ۱۲۵.

۵. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی و دیگران، تهران، دارالکتب الإسلامية، ۱۳۷۴.
۶. تفسیر نور، محسن قرائتی، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۸.
۷. الجامع لأحكام القرآن، محمد بن احمد قرطبی، تحقیق عبدالله بن عبدالمحسن ترکی، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۲۷ق.
۸. الخصال، محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، تصحیح و تحقیق و ترجمه علی‌اکبر غفاری، قم، مؤسسه انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۲.
۹. الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية، زين الدين بن علی العاملي (شهید ثانی)، تصحیح مؤسسه النشر الاسلامی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۰ق.
۱۰. سنن النبی ﷺ، سید محمدحسین طباطبائی، تحقیق و تنظیم محمدهادی فقهی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۹ق.
۱۱. عوالی اللئالی العزیزية فی الأحادیث الدینیة، محمد بن زین‌الدین ابن‌ابی‌جمهور احسائی، تحقیق مجتبی عراقی، قم، مؤسسه سیدالشهدا علیه‌السلام، ۱۴۰۳ق.
۱۲. عوائد الأيام، احمد بن محمد مهدی نراقی، قم، تحقیق مؤسسه النشر الاسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
۱۳. غرر الحکم و درر الکلم، عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، تصحیح سید مهدی رجائی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۱۰ق.
۱۴. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق و تصحیح علی‌اکبر غفاری و

عهده دارد. این رسالت، از یک‌سو مستلزم تبیین اقناعی مبانی دینی عفاف و حجاب بر پایه حکمت و گفت‌وگوی سازنده و استدلال متقن است و از سوی دیگر احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر را به‌عنوان سازوکاری برای اصلاح اجتماعی، با رعایت مراتب و ضوابط شرعی اقتضا می‌کند. همچنین رعایت رحمت، مدارا، کرامت انسانی و پرهیز از هرگونه رفتار تنفرآمیز از الزامات روش دینی به شمار می‌روند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مسئله بی‌حجابی باید در چارچوب منظومه عفاف فهم شود و راهبردهای مواجهه با این پدیده نیز باید از واکنش‌های مقطعی فراتر رفته و به سوی برنامه‌ریزی فرهنگی، شبکه‌سازی اجتماعی و پاسخ‌گویی علمی به شبهات سوق یابد. بر این مبنا، امام جمعه موفق کسی است که در ضمن پاسداری از اصول و ارزش‌های دینی و حفظ مرزبندی روشن با منکر، بتواند با زبان اخلاق، عقلانیت و رحمت اسلامی، زمینه بازگشت فرهنگی، تقویت سرمایه اجتماعی دین و کاهش شکاف‌های ارزشی در جامعه را فراهم آورد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. اخلاق در قرآن، محمدتقی مصباح یزدی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله، ۱۳۸۳.
۳. بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، محمدباقر مجلسی، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۴. تفسیر القرآن العظیم (تفسیر ابن کثیر)، اسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی، تحقیق سامی بن محمد سلامة، ریاض، دار طبیبة للنشر والتوزیع، ۱۴۲۰ق.

- محمد آخوندی، تهران، دارالکتب
الإسلامية، ۱۴۰۷ق.
۱۵. الكشف عن حقائق غوامض التنزيل
و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل،
محمود بن عمر زمخشری، بیروت،
دارالکتب العربی، ۱۴۰۷ق.
۱۶. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، فضل
بن حسن طبرسی، تحقیق سید هاشم
رسولی محلاتی، بیروت، دار إحياء التراث
العربی، ۱۴۱۵ق.
۱۷. مسئله حجاب، مرتضی مطهری، تهران،
انتشارات صدرا، ۱۳۸۷.
۱۸. المیزان فی تفسیر القرآن،
سید محمد حسین طباطبائی،
تحقیق دفتر انتشارات اسلامی،
قم، دفتر انتشارات اسلامی
وابسته به جامعه مدرسین
حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
۱۹. النهاية فی مجرد الفقه و الفتاوی،
محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی)،
تحقیق مؤسسه النشر الاسلامی، قم،
مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه
مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۰ق.
۲۰. وسائل الشیعة إلی تحصیل مسائل
الشريعة، محمد بن حسن حرّ عاملی،
تحقیق و تصحیح مؤسسه آل البيت
للدراسات والبحوث، قم، مؤسسه آل البيت
للدراسات والبحوث، ۱۴۰۹ق.
۲۱. ولایت فقیه، ولایت فقاہت و عدالت،
عبدالله جوادی آملی، قم، مرکز نشر
اسراء، ۱۳۸۹.

